

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 18

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 18

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2016

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje

Litauische Sprichwörter und Rätsel ○ 9

Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė

Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai ○ 47

Philip Kraut

Jacob Grimm und die litauische Sprache –

II. *Etymologische Forschung im Deutschen Wörterbuch* ○ 89

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834)

rašybos lūžiai: diakritikai, geminatos, digrafai ○ 135

Mindaugas Šinkūnas

Kristus, Krystus, Christus, Chrystus ar *Cristus*?

Vardo rašybos raida XVI–XIX amžiaus raštuose ○ 185

Daiva Sinkevičiūtė

Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė ○ 221

Reda Griškaitė

„Kasdienybės rašymas“ kaip provincijos intelektualų kūrybinės raiškos ženklas (Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys) ○ 255

Tamara Bairašauskaitė

Bajorų žemvaldžių ekonominės ir socialinės minties trajektorijos: rašytinis Antano Medekšos palikimas ○ 303

Giedrius Subačius, Pēteris Vanags

Žodis *valstybē* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas ○ 337

Recenzijos (Reviews)

Birutė Kabašinskaitė

Recenzuojama: *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, 2015 ○ 375

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Gijsbert Rutten, Marijke J. van der Wal, *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*, 2014 o 385

Liucija Citavičiūtė

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė (par.),
Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis, 2015 o 397

Jolanta Gelumbeckaitė

Recenzuojama: Bettina Bock, Maria Kozińska (Hrsg.),
Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slawischen, 2014 o 405

Alma Braziūnienė

Recenzuojama: Roma Bončkutė (par.), *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*, 2015 o 413

Akvilė Grigoravičiūtė

Recenzuojama: Francesco Zamblera, *Jidiš kalbos žodynelis*, 2015 o 421

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, Audronė Matijošienė, Vilija Gerulaitienė (par.), *Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje. Išvyčio Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas*, 2015 o 425

Paulius V. Subačius

Recenzuojama: Darius Staliūnas (sud.),
Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje, 2015 o 433

Nijolė Strakauskaitė

Recenzuojama: Vasilijus Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, 2015 o 443

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Ernesta Kazakėnaitė

Glaustai apie pirmosios Biblijos latvių kalba vertimo istoriją o 451

Ona Aleknavičienė

Gotfrydai Ostermejeriui – 300 metų o 469

Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Dalia Kiseliūnaitė

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas o 479

Regina Venckutė

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016) o 483

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Gotfrydai Ostermejeriui – 300 metų

2016-ieji – Gotfrydo Ostermejerio metai. Nors oficialiai neįteisinti, minėjimo programa nesudaryta, tačiau mokslo visuomenė ir Mažosios Lietuvos kultūros istorija gyvenantys žmonės 300 metų gimimo jubiliejų mini visus šiuos metus. Mini įvairiais renginiais ir Ostermejerio kūrybinės veiklos viešiniu parodose, periodinėje spaudoje, radijuje. Apžvalgoje aprašomi tik du Lietuvoje vykę renginiai, bet reikia paminėti dar ir Karaliaučiuje 2016 metų rugsėjo 22 dieną vykusią tarptautinę mokslo konferenciją „Идеи Просвещения и национальные культуры в Пруссии XVIII века. (К 300-летию Готфрида Остермайера)“ („Švietimo idėjos ir nacionalinės kultūros XVIII amžiaus Prūsijoje [Gotfrydo Ostermejerio 300 metų jubiliejui])“. Ją organizavo Klaipėdos universitetas bei Švietimo ir mokslo ministerija, pranešimus skaitė Lietuvos ir Rusijos mokslininkai. Rugsėjo 22 dieną Raudondvario pilyje (Kauno r.) vyko į plačiąją visuomenę orientuota konferencija „Gotfrydas Ostermejeris – sielovadininkas, kultūrologas ir lietuvių kalbos gynėjas“. Ji buvo įtraukta į bendrą renginių ciklą „Baltų vienybės dienos, skirtos G. Ostermejerio 300-osioms gimimo metinėms paminėti“, renginių organizatorė – Karaliaučiaus lietuvių bendruomenė.

Ostermejeris gimė ne Mažojoje Lietuvoje ir ne lietuviškoje šeimoje. Jo gimtoji kalba buvo vokiečių, pagrindiniai mokslo veikalai paskelbti irgi vokiškai. Tačiau literatūros, kalbos bei istorijos tyrimus jis skyrė mokslo sričiai, kuri dabar įvardijama kaip *lituanistika* plačiąja prasme. Dauguma jo veikalų – ištisos Mažosios Lietuvos kultūros istorijai ir literatūrai neabejingo žmogaus diskusijos. Jei norėtume šiokių tokių paradoksų, turėtume prisiminti, kad nuošaliūs Trempų parapijos (Darkiemio bažnytinė apskritis) kunigas tapo Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos garbės nariu, periodiniame draugijos leidinyje *Preussisches Archiv (Prūsų archyvas)* skelbė straipsnius apie senąją prūsų ir lietuvių religiją, etnografiją, mitologiją, bažnyčių ir mokyklų istoriją. Šie dalykai atrodo svarbūs, kad būtų suprasta Ostermejerio asmenybė, jo darbai vertinami istoriniame XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos kontekste, o jų reikšmė – dar ir dabartiniame.

1. „PASIRINKĖS LITUANISTIKĄ: GOTFRYDUI OSTERMEJERIUI – 300 METŲ“. 2016 metų kovo 3 dieną Vilniaus mokytojų namuose vyko plačiajai visuomenei skirtas renginys „Pasirinkęs lituanistiką: Gotfrydai Ostermejeriui – 300 metų“. Jį organizavo Valstybinė lietuvių kalbos komisija kartu su Vilniaus mokytojų namais ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Šis renginys – dalis didelio renginių ciklo „Lietuvių kalbos dienos“, organizuoto visoje Lietuvoje nuo vasario 16-osios iki kovo 11-osios.

Renginyje skaityti du pranešimai. Liucija CITAVIČIŪTĖ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) pranešime „XVIII amžiaus literatūros ir kultūros istorikas Gotfrydas Ostermejeris“ Ostermejerį pristatė kaip Švietimo epochos asmenybę, tarnavusią Trempų parapijoje precentoriumi, vėliau kunigu, o laisvas valandas skyrusią lietuvių istorijos, mitologijos, literatūros ir kalbos tyrimams. Ši epocha formavo naują tautės ir jos kuriamų dvasinių vertybių sampratą ir tai Europoje kėlė daug diskusijų. Ostermejeris prieštaravo švedų kilmės Halės universiteto filosofijos ir iškalbos profesoriui Johannui Thunmannui dėl Prūsijos lietuvių ir visų baltų etnogenezės, vėliau diskutavo su Pilkalnio kantoriumi Kristijonu Gotlybu Milkumi ir kitais dėl giesmių vertimo ir giesmynų sudarymo principų. Nors Mažosios Lietuvos istorijai skirtuose veikaluose Ostermejeris pildė ir kritiškai vertino daugiausia kitų istorikų sukauptas žinias, bet literatūros ir kalbos studijose daug kur buvo novatorius. Jis buvo išrinktas Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos garbės nariu, tai rodo, kad jį labai vertino Karaliaučiaus intelektualai.

Ona ALEKNAVIČIENĖ (Lietuvių kalbos institutas) pranešime „Lietuvių kalba istoriniuose ir kalbiniuose Gotfrydo Ostermejerio veikaluose“ pirmiausia pabrėžė, kad kalbą Ostermejeris laikė būtina sąlyga krašto istorijai pažinti. Viena iš priežasčių, kodėl istorikų darbuose iki tol nebuvo tinkamai aprašyti senieji Prūsijos dievai – jų skaičius, vardai, funkcijos – jis pagrįstai laikė krašto kalbos nemokėjimą. Savo argumentus istoriniuose veikaluose Ostermejeris daug kur grindė lietuvių kalbos faktais. Vokiškai parašyti jo veikalai skleidė informaciją apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę, senąją ikikrikščioniškąją religiją, mitologiją, tautosaką tarp Europos mokslininkų. Remdamasis kalbos faktais, Ostermejeris įrodė, kad nei materialinė, nei dvasinė kultūra negalėjo būti atnešta iš Šiaurės, Pietų, ar Vakarų Europos. Apžvelgiant lietuvių kalbos duomenis jo veikaluose, siekta atskirti tuos, kurie galėjo būti imti iš ankstesnių Mažosios Lietuvos veikalų, nuo tų, kurie galėjo būti užrašyti iš gyvosios kalbos (kai kurie ankstesniuose šaltiniuose nepaliudyti).

Renginyje veikė Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos surengta paroda. Į parodą buvo atvežtos dvi originalios Ostermejerio knygos: *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (*Mintys apie senuosius Prūsų žemės gyventojus*,

1780)¹ ir *Neue litauische Grammatik (Nauja lietuvių kalbos gramatika, 1791)*. Dalyviai galėjo pamatyti ir svarbiausius Ostermejerio tyrimus². Renginyje dalyvavo Vilniaus mokytojų namų žemaičių folkloro ansamblis „Tyklė“, muzikinį pasirodymą pradėjęs žinomo XVIII amžiaus pietisto Fabijono Ulricho Glazerio giesme (Tremų parapijoje dirbo pietistinės pakraipos kunigai) ir baigęs žemaičių krašto dainomis.

2. „MAŽOSIOS LIETUVOS KUNIGAS, FILOLOGAS, ISTORIKAS: GOTFRYDUI OSTERMEJERIUI – 300 METŲ“. 2016 metų balandžio 20 dieną – Gotfrydo Ostermejerio gimimo dieną – Lietuvių literatūros ir tautosakos institute vyko mokslo konferencija „Mažosios Lietuvos kunigas, filologas, istorikas: Gotfrydui Ostermejeriui – 300 metų“³. Ją organizavo Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas kartu su Lietuvių kalbos institutu ir Klaipėdos universitetu. Konferencijos dalyvius pasveikino Lietuvos evangelikų liuteronų Bažnyčios vyskupas Mindaugas Sabutis. Sveikinimo kalboje jis pasidžiaugė, kad Mažosios Lietuvos literatūros ir kalbos tyrėjai asmenybes ir jų kūrybą vis dažniau sieja su konfesija, su pagrindine kūrėjų veikla. Ir šiuo atveju Ostermejeris apibūdinamas pirmiausia kaip kunigas, paskui filologas ir istorikas.

Darius PETKŪNAS (Klaipėdos universitetas) skaitė pranešimą „‘Ostermejerio’ 1775 metų agenda – paskutinė unikali lietuviška Prūsijos Kunigaikštystės liuteroniška agenda“⁴. Laikydamas 1775 metais publikuotą agenda antrąją Prūsijoje lietuviškai kalbančios Evangelikų liuteronų Bažnyčios agenda, jis apžvelgė skirtumus tarp jos ir 1730 metų agendas. Šią taisydamas ir pildydamas Ostermejeris parengė naują variantą. Pranešėjas 1775 metų agenda įvardijo ir kaip paskutinę, nes 1817-aisiais minint Reformacijos 300-ąsias metines Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo III įsaku liuteronai ir reformatai buvo sujungti į Prūsijos bažnyčių uniją. Pranešime pristatytos knygos parengimo aplinkybės, nagrinėtas turinys, aptarta Bažnyčios reakcija į naują liturginę knygą.

Liucija CITAVIČIŪTĖ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) pranešime „Gotfrydas Ostermejeris ir lietuvių kalbos teisių gynėjas jo sūnus Zygfrydas Ostermejeris“ pateikė Gotfrydo Ostermejerio darbų apžvalgą ir įtaką sūnui – Viliūnų precentoriui, vėliau Plybiškių kunigui Zygfrydui Ostermejeriui. Ji analizavo naujus šaltinius apie Zygfrydo Ostermejerio polemiką dėl lietuvių kalbos. Prūsijos kultūros paveldo Valstybinėje bibliotekoje Berlyne rastas Jenos laikraštyje *Literatur-Zeitung*

1 Apžvalgoje minimų vokiškų Ostermejerio knygų vertimus į lietuvių kalbą žr. Ostermejeris, 1996.

2 Balandžio–birželio mėnesį paroda veikė ir LMAVB Tado Vrublevskio skaitykloje, kur taip pat eksponuotos Ostermejerio kny-

gos, saugomos Retų spaudinių skyriuje, rankraščiai, kūrybos tyrimai.

3 Apie konferenciją rašyta: Jaskelvičiūtė 2016, 59–60; Petraitytė 2016, 5; Pulokas 2016, 9.

4 Agenda publikuota: Petkūnas 2012, 393–555.

(1814) išspausdintas anonimo laiškas, išprovokavęs Zygfrydą parašyti traktatą *Ist es anzurathen, die litauische Sprache zu verdrängen und die Litauer mit den Deutschen zu verschmelzen* (*Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais?*, 1817)⁵. Iki šiol apie laišką žinota tik iš šio traktato. Nepasirašęs laiško autorius iš Gumbinės siūlė pačios tautos labai apriboti lietuvių kalbos vartojimą, pateikė ją menkinančių argumentų ir siūlė metodus, kaip ją išstumti. Polemika tęsėsi keletą metų – iki Zygfrydo mirties. Šis traktatas – vienintelis lietuvių kalbos teises ir lietuvybę Rytų Prūsijoje ginantis kūrinys, išspausdintas atskira 47 puslapių knygele, turintis istorinę ir išliekamąją vertę.

Dariaus BARASOS (Klaipėdos universitetas) pranešimo pavadinimas „Ar galėtume Gotfrydą Ostermejerį vadinti istorijos diletantu?“ intriguojantis. Gotfrydas Ostermejeris žinomas kaip filologas, giesmių autorius bei vertėjas, literatūros bei kultūros istorikas, istoriografas, tačiau kai kurių amžininkų buvo kaltintas istorijos neįšmanymu, netgi vadintas diletantu. Jo požiūris į praeities tyrimus ir istorijos šaltinius buvo kiek neįprastas, tad kyla klausimas, kiek Ostermejeris prilygo to meto garsiams Prūsijos istorikams Danieliui Heinrichui Arnoldtui, Friedrichui Samueliui Bockui, Georgui Pisanski'ui ir kitiems? Ir kaip apskritai reikėtų vertinti jo įnašą į bendrą Prūsijos istoriografiją? Istoriniuose veikaluose Ostermejeris rėmėsi ankstesniais veikalais, diskutavo su jų autoriais, pateikė daug pagrįstų teiginių ir išvalgų, o štai jo straipsniai apie prūsų ir lietuvių religiją, etnografiją, mitologiją, bažnyčių ir mokyklų istoriją, skelbti Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos periodiniame leidinyje *Preussisches Archiv*, pranešėjo nuomone, gana mėgėjiški.

Pranešimo pavadinime slypinti intriga kėlė norą išgirsti neigiamą atsakymą „Ne, negalėtume“ ir jis iš dalies išsipildė, kai į diskusiją įsitraukė Ingė Lukšaitė. Ji pabrėžė, kad į Ostermejerį reikia žiūrėti visų pirma kaip į kultūros istoriką ir čia matyti jo novatoriškumą. Iki tol istorijos mokslas domėjosi valdovų ir valstybių istorija, o Ostermejerį domino tautų istorija, jų kultūros praeitis ir atgarsiai dabartyje.

Grasilda BLAŽIENĖ (Lietuvių kalbos institutas) skaitė pranešimą „Povilas Ruigys ir Gotfrydas Ostermejeris“. Remdamasi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne rasta dokumentais, ji pateikė naujų duomenų apie Pilypą Ruigį ir jo šeimą. Kaip baltų vardyno tyrėja, pranešėja ieškojo argumentų pavardės kilmei nustatyti. Povilą Ruigį ir Gotfrydą Ostermejerį labiausiai sieja gramatikų rengimas, todėl kalbėta apie jų struktūrą ir sąlyčio taškus.

Vilma ZUBAITIENĖ (Vilniaus universitetas) pranešime „Gotfrydo Ostermejerio gramatikos (1791) leksika ir jos šaltiniai“ apžvelgė lietuvių leksikos (žodžių ir žodžių

⁵ Traktatas publikuotas: Citavičiūtė 2004, 297–357.

junginių) pavyzdžius Ostermejerio gramatikoje *Neue litauische Grammatik* (1791). Ji siekė nustatyti, kokie leksiniai vienetai ir kokiam tikslui perimti iš ankstesnių gramatikų, kurie žodžiai ar frazės gali būti siejami su leksikografiniais veikalais ir religiniais raštais. Pranešėja atkreipė dėmesį į leksiką, Ostermejerio gramatikoje pavartotą pirmą kartą: naujos gramatikos taisyklės arba kai kur ir senosios dažnai grindžiamos naujais pavyzdžiais. Pranešime analizuoti ir žodžių formų ar kaitymo skirtumai, galimai sietini su Ostermejerio tarpe. Zubaitienė taip pat įvertino, kokią įtaką ši gramatika turėjo vėlesniems kalbiniais darbams.

Ona ALEKNAVIČIENĖ (Lietuvių kalbos institutas) pranešime „Lietuvių frazeologizmai lituanistiniuose Gotfrydo Ostermejerio veikaluose“ analizavo lietuvių frazeologizmus. Į frazeologiją, suprantamą plačiąja prasme, žiūrėta kaip į žodinių kultūrinės atminties saugojimo, perdavimo ir turinio formavimo įrankį. Frazeologizmų paskirtis Ostermejerio veikaluose nevienoda: 1) traktate *Kritischer Beitrag zur alt-preußischen Religionsgeschichte* (*Kritiška senųjų prūsų religijos istorija*, 1775) frazeologizmais paliudijamas senųjų dievų buvimas, funkcijos ir etimologija; kartu pagrindžiama, kad senoji religija nėra atneštinė; 2) traktate *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (*Mintys apie senuosius Prūsų žemės gyventojus*, 1780) frazeologizmais parodoma, kad lietuviai turi savo astronominių terminų, taigi dangaus kūnų pavadinimai nėra perimti nei iš gotų, nei iš finų kalbų, atitinkamai ir lietuvių kalba nėra šių kalbų mišinys, kaip teigė kai kurie istorikai; 3) gramatikoje *Neue litauische Grammatik* (1791) frazeologizmais iliustruotos lietuvių kalbos ypatybės (žodžių junglumas, prielinksninės konstrukcijos, sakinių ypatybės).

Daug dėmesio skirta frazeologizmų užfiksavimo chronologijai: siekta nustatyti tuos vienetus, kuriuos Ostermejeris užrašė pirmasis. Norint įvertinti frazeologizmus kaip kultūrinės atminties reiškinius, svarbūs ir ankstesni, ir vėlesni užfiksavimai, liudijantys perimamumą ir vartosenos tęstinumą, todėl jie lyginti ir su kitais, esančiais įvairiuose lituanistiniuose šaltiniuose.

Rolandas KREGŽDYS (Lietuvių kalbos institutas) pranešime „Gotfrydo Ostermejerio *Kritischer Beitrag zur alt-preußischen Religionsgeschichte* (1775) teonimų etimologiniai svarstymai“ aptarė nurodytame veikalė minimų prūsų ir lietuvių teonimų *Perkunus; Okoperun / Occopirn; Žwaigždiks / Žwaigždžiuks; Bangputtys; Potrimpus / Patremčius; Antrimpus / Antremčius / Attremčius; Bližgėlis; Diewaites; Žemberys / Žemienek; Žempati / Žemyne; Jawinnė; Pergubrus; Girryftis; Puškaitis; Bibcziū Bóbelis; Melletėle; Barftúkai; Kaukarus; Laima / Laimė; Laumė; Curcho / Kurcho / Kurchos; Pilwytis; Atfweikčius / Atfweikinčius / Aufweitis; Gabjauja; Pardoytis / Pardūtis; Gužė / Czužė; Marcopol; Worškatís / Weršukátis; Jaučiū Bobis / Baubis; Gardėtis; Kiauliū krukė; Išwambratis; Mufjū Birbiks; Pykullus / Pekullus; Magilá; Giltine; Jagaubis; Drebkullys; Kaukas; Markopeczzi /*

Marcopeta(e) metodologinius etimologinės analizės principus ir jų kongruenciją dabartinių šios plotmės tyrimų aspektu. Jis išskyrė teisingai ir neteisingai aiškinamą teonimų etimologiją.

Deivę Magylą pranešėjas laikė ne deive, o mitologų kūrybos vaisiumi. Vis dėlto čia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ją paliudija bent trys vienas su kitu nesusiję šaltiniai. Matas Pretorijus veikale *Deliciae Prussicae, oder preussische Schaubühne (Prūsijos idomybės, arba Prūsijos regykla*, apie 1699) aprašydamas senųjų prūsų dievus, įvardijo tris pykčio ir nelaimės dievus: Pykulį, Giltinę ir Magylą: „Sonsten sind auch noch Zorn und Unglücks-Götter: Pykulis, Giltyne, Magyla etc.“⁶ Magylą jis mini tarp dievų, kurie dar žinomi nadruviams, skalviams, žemaičiams ir iš dalies lietuviams (apie tuos dievus esą dar galima surinkti žinių); Magyla priklausiusi namų dievų kategorijai (*Namisžki Diewai*, vok. *Hauß-Götter*), kuriuos buvo galima garbinti ir savo priedermes atlikinėti namie⁷. Magyla laikyta deivės Giltinės pagalbininke, egzektore⁸.

Teonimas *Magyla* pateiktas Jokūbo Brodovskio žodyne *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* (1714–1744, toliau – B) senųjų dievų nomenklatūroje: *Furia Magjla* B 598₁₄. Pilypas Ruigys ją taip pat duoda savo žodyne *Litauisch–Deutsches und Deutsch–Litauisches Lexicon* (1747, toliau – RŽlv): *Maggilà, ôs, f. die Żorngöttin der Heyden* RŽlv 81 II₁₃. Daugiskaitinė forma *Magylos* įeina ir į kai kuriuos priežodžius, randamus Brodovskio žodyne (3×) ir jo sudarytame patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinyje *Litauische Sprichwörter und Rätsel* (toliau – PR, 1×)⁹:

B 505₂₈₋₂₉ *Prov* [...] Hohle ihn der wilde Fucks. Imma ji balti Arimmai, imma ji magjlos, imma ji šaltos Dienos.

B 505_{pršt.} *Prov* [...] Hohle ihn der wilde Fucks. Imma ji balti Ariñmai. Imma ji Magjlos. Imma ji šaltos Dienos. *Vel* Hohle ih[n] das Unglück.

B 819_{pršt.} Kranckheit weiß, wo er ift, (fteckt) Žinna ji šaltos Dienos /Magjlos / Bedos/.

PR 32r I₁₋₂ Žinna ji Šaltos Dienos (Magjlos) (bėdos) der Kranckheit weiß, wo er ift, (fteckt)

Ostermejeris minimame veikale teigė, kad dievybių veiklos sritį pasako vardai, nes duoti pagal funkcijas ir iš esmės yra bendriniai daiktavardžiai, o Jagaubį, Magylą ir Laumę žmonės ir dabar (t. y. XVIII amžiaus pabaigoje) tebelaišką dievais¹⁰. Pasak Ostermejerio, dievų vardai patvirtina ir jų buvimą, o juos Lietuvoje esą galima girdėti dažnai¹¹.

6 Pretorijus 2006, 148–149.

7 Pretorijus 2006, 272–273.

8 Pretorijus 2006, 298–299.

9 Apie tai žr. Aleknavičienė 2014, 197, 495.

10 Ostermejeris 1775, 23; Ostermejeris 1996, 60.

11 Ostermejeris 1775, 9; Ostermejeris 1996, 53.

Jo nuomone, tie dievai, kurie įvedus Prūsijoje krikščionybę dar ilgą laiką buvo slapta garbinami, jų akivaizdoje prisiekiami, prašoma keršto, minimi priežodžiuose, tikrai buvo krašto dievai¹². Žinoma, ne visiems Ostermejerio traktatų teiginiams galima besąlygiškai pritarti, tačiau abejotinais atvejais reiktų remtis ir kitais šaltiniais, ieškoti papildomų argumentų.

Mindaugas ŠINKŪNAS (Lietuvių kalbos institutas) pranešimą „Gotfrydo Ostermejerio *Širdingas pagraudenimas* (1781)“ skyrė nedidelei knygelei, pavadintai *Širdingu pagraudenimu*, išleisti Karaliaučiuje 1781 metais. Knygelė – tai iš vokiečių kalbos versta giesmė „Žmonū Waikai, apdumokit Galą fawo Gywaśc3io“. Ją Ostermejeris išvertė Jono Kristupo Cintijaus (Johann Chriftoph Cynthius), „wiežlibo Lietuwninko ir czeftningo Kupc3aus Karalauc3uje“, užsakymu. Vienintelis šiuo metu žinomas egzempliorius saugomas Jogailaičių bibliotekoje Krokuvoje¹³. Pranešime kelta prielaida, jog egzempliorius į Krokuvą galėjo patekti su Ostermejerio korespondencija Abrahamui Jakobui Penzeliui. Ostermejerio giesmynas neišliko, todėl ši giesmė bent iš dalies gali parodyti jo vertimo įgūdžius ir filologines nuostatas. 1781 metais išspausdintos giesmės vertimas iki šiol beveik netirtas. Giesmės rašyba pranešime lyginta su kitais Ostermejerio ir kitų autorių raštais, konstatuota, kad ji iš esmės atitinka to meto Mažosios Lietuvos rašybos normas, yra tik viena kita specifinė ypatybė, liudijanti galimus rašybos lūžius.

Vilija GERULAITIENĖ (Lietuvos istorijos institutas) skaitė pranešimą „Gotfrydas Ostermejeris kaip himnologas“. Jame apžvelgti Ostermejerio darbai, skirti poetinės kūrybos viešinimui ir giesmynų rengimui lietuvių kalba: *Bedenken über einen Entwurf zu einem neuen litauischen Gesangbuch* (Apmąstymai apie naujojo lietuviško giesmyno projektą, 1786), jo paties parengtas ir išspausdintas giesmynas (1781), *Sinceri Schreiben* (Sinceraus laiškas, 1787), *Apologie des neuen litauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen* (Naujojo lietuviško giesmyno apologija prieš Milkaus kaltinimus, 1789–1791), skyrius apie prozodiją lietuvių kalbos gramatikoje *Neue litauische Grammatik* (1791), monografija apie lietuviškus giesmynus *Erste litauische Liedergeschichte* (Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija, 1793). Aptarti neišlikusio Ostermejerio giesmyno *Giesmės šventos bažnyčioje ir namėj' giedojamos* (1781) tyrimai ir į kitų autorių giesmynus bei kitokias publikacijas perimtos, tad iki mūsų dienų išlikusios jo sukurtos ir į lietuvių kalbą išverstos giesmės.

Ingos STRUNGYTĖS-LIUGIENĖS (Vilniaus universitetas) pranešimas „Gotfrydo Ostermejerio giesmyno (1781) šaltinių identifikavimo problema“ įdomus neišlikusių giesmynų repertuaro rekonstravimu – metodika ir galimybėmis. Pranešėja kalbėjo

12 Ostermejeris 1780, XIII; Ostermejeris 1996, 80.

13 BJ: SD I 52729; apie egzempliorių žr. LB I 299, įrašo nr. 861.

apie Ostermejerio giesmyną *Giesmės šventos bažnyčioje ir namėj' giedojamos* (1781), žinomą tik iš antrinių šaltinių. Ostermejerio ir jo bendradarbių Kristijono Lovyno bei Povilo Šrederio himnodinis palikimas (iš viso 50 giesmių) paliudytas Kristijono Endrikio Mertikaičio giesmyne *Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi* (1817). Kokiais šaltiniais rėmėsi Ostermejeris ir jo talkininkai versdami giesmes bažnytiniam rinkiniui, tiesiai nepasakoma nė giesmynų istorijoje *Erste litauische Liedergeschichte* (1793), nė poleminiuose veikaluose. Informacijos nepateikia ir Mertikaitis giesmyno prakalbose.

Knygoje *Apologie des neuen litauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen* (4 dalis, 1791) Ostermejeris, komentuodamas Michaelio Lilienthalio giesmyno turinį (metų ir pavadinimo nenurodo), prasitarė apie dvi giesmes („Nun komm, der Heiden Heiland“ ir „Es ist das Heil uns kommen her“), pasižyminčias gausiomis glosomis. Giesmės rastos 1752 metų Lilienthalio giesmyne *Vernünftiger Gottesdienst des Singens*. Pranešėja darė prielaidą, kad Ostermejeris turėjo 1752 ar ankstesnių metų (1732, 1736) Lilienthalio giesmyną ir juo rėmėsi versdamas giesmes savo rinkiniui. Be to, Kristijono Gotlybo Milkaus sukritikuotų kitų dviejų giesmių vertimo originalai „Nun ift es alles wohlgemacht“ ir „Wir Menfchen find zu dem, o Gott“ taip pat išspausdinti šiame veikale.

Žavintos SIDABRAITĖS (Klaipėdos universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) pranešimas „Šviečiamojo amžiaus emancipacijos apraiškos Kristijono Gotlybo Milkaus ir Gotfrydo Ostermejerio polemikoje“ skirtas Švietimo epochoje aktualiai emancipacijos sąvokai ir reiškiniui. Švietimo skatinamas asmuo vis drąsiau vadavosi iš iki tol buvusios aklos priklausomybės, atmetė įsakymus, priimtas normas, prievartos priemones. Tai drauge suponavo, jog tam tikras elgesio gaires žmogus turi pats savyje. Kantorius Milkus nepaisė hierarchijos ir drįso prieštarauti aukštesnio rango atstovui – kunigui Ostermejeriui. Garsioji Ostermejerio ir Milkaus polemika dėl giesmių vertimo ir giesmynų sudarymo principų pranešėjos suvokta kaip bendro polemienio Švietimo epochos konteksto dalis, be kitų dalykų, atskleidžianti ir įtampą tarp konservatyvios laikysenos asmenų, norinčių išsaugoti *status quo*, ir siekiančių griauti asmens laisvę ribojančias normas.

Romanas ŠIROUCHOVAS (Vilniaus universitetas) pranešime „Prūsų periodo pasaulis“ pasakojo apie taikomojo pobūdžio mokslo projektą, vykdomą jo kartu su Karaliaučiuje veikiančiu muziejumi „Altes-Haus“. Projektas susideda iš projekto autoriaus ir kitų mokslininkų mokslo populiarinimo paskaitų, seminarų, meistro klasių, radijo laidų ir pažintinių istorinių-archeologinių kelionių, skirtų daugiausia Karaliaučiaus srities auditorijai. Pagrindinis projekto tikslas – prūsų materialinės ir dvasinės kultūros, istorinio ir archeologinio kraštovaizdžio populiarinimas, Rytų

Prūsijos ir kaimyninių šalių regionų istorijos bei praeities aktualinimas. Projektas gyvuoja nuo 2015 metų kovo mėnesio ir jau sulaukė nemažo vietinių žmonių ir žiniasklaidos dėmesio.

Konferenciją baigė literatūrinė kompozicija pagal Ostermejerio verstą giesmę, paskelbtą minėtoje knygelėje *Širdingas pagraudenimas*. Kompoziciją atliko Utenos rajono pedagogai.

Konferencijos rengėjai, įvertinę, kad rengiantis Ostermejerio 300-ųjų gimimo metinių minėjimui, atlikta nemažai naujų tyrimų, rasta iki šiol nežinotų dokumentų, nutarė pranešimų pagrindu parengtus straipsnius paskelbti atskirame *Senosios Lietuvos literatūros* tome. Tai bus dar vienas būdas pagerbti Gotfrydą Ostermejerį – Mažosios Lietuvos kunigą, filologą, istoriką.

Literatūra:

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2014: *Jokūbo Brodovskio patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinys* Litauische Sprichwörter und Rätsel. Monografija, kritinis leidimas su faksimile ir indeksais, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA, 2004: „Zygfrydas Ostermejeris ir jo traktatas *Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais?*“, *Senoji Lietuvos literatūra* 18, 297–357.
- JASKELEVIČIŪTĖ, SIMONA, 2016: „Kunigas, filologas, istorikas. Apie Gotfrydą Ostermejeriui skirtą konferenciją“, *Naujasis židinys-Aidai* 4, 59–60.
- [OSTERMEJERIS, GOTFRYDAS,] 1775: Gottfried Ostermeyers, Paftors zu Trempen im Amte Nordenburg. kritifcher Beytrag zur Altpreußifchen Religionsgefchichte. Marienwerder in der Kõnigl. Weftpreuß. Hofbuchdruckerey bey Johann Jacob Kanter.
- [OSTERMEJERIS, GOTFRYDAS,] 1780: Gottfried Ostermeyers, Predigers bey der Kirche zu Trempen, Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preuffen, nebft angehängter kritifchen Unterfuchung deßen, was von ihrem Uríprunge der ohnlångft zu Halle verftorbene Profeffor Herr Johann Thunmann in einer befondern Schrift hat behaupten wollen, und einer Ehrenrettung wider den Berlinifchen Oberconfiftorialrath Herrn D. Anton Friedrich Büfching in der Vorrede. Kõnigsberg und Leipzig, bey Gottlieb Lebrecht Hartung.
- OSTERMEJERIS, GOTFRYDAS, 1996: *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- PETKŪNAS, DARIUS, 2012: *Rytų Prūsijos liuteronų liturginė tradicija ir lietuviškoji jos raiška Reformacijos ir Donelaičio laikų agendose*. Monografija, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- PETRAITYTĖ, ASTRIDA, 2016: „Prūsų Lietuvoje lituanistikos dirvonus plėšęs vokiečiai“, *Draugo šeštadieninis priedas. Kultūra. Menas. Literatūra. Mokslas* 17(51), 5.

PRETORIJUS, MATAS, 2006: *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla 3*, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Milda Girdzijauskaitė, Sabinna Drevello, Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

PULOKAS, KĘSTUTIS, 2016: „Kun. Gotfrydui Ostermejeriui – 300 metų“, *Lietuvos evangelikų kelias* 4–5(381–382), 9.

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: aleknaviciene@lki.lt

Gauta 2016 m. spalio 3 d.